

TARY ORSOLYA

Háy János: *A Pityu bácsi fia*

Esszé a novella, a drámaszöveg és egy színházi előadás alapján

Háy János *A bogyósgyümölcskertész fia c.* kötetének novellái egy érdekes, életrajyszerű töredékes regényt tárnak elénk. Akárcsak Kosztolányinál *Esti Kornél*, Háynál sem egészen tisztázható, hogy mennyire beszélhetünk önelbeszélésről vagy alteregóról, annyi azonban bizonyos, hogy a novellák mögött egységes világszemlélet és azonos motívumkincstár jelenik meg, tehát feltételezhető, hogy az elbeszélő azonos: egy bogyósgyümölcskertész legkisebb fia. A fiú életének mindennapjai, egy ember hétköznapi tragédiái adják a kötet főszálát, melyből kiemelkedik *A Pityu bácsi fia c.* novella/fejezet, mely a komikummal tarkított egyéni bukásokon és csalódásokon túl, egy gyermek halálát is elmeséli, a címszereplőét, akinek lényegében csak a végkifejletben van szerepe, mert a történet főszereplője valójában az apja, Pityu bácsi.

A novella az ő pesti, átideologizált, ön- és életidegen új énjének a története. Fiatalon költözött Pestre szerencsét próbálni (mint egy királyfi) és mára (1972) elviékben mindene megvan: élmunkás a Ganzmávagban, ahová mindössze 55 perc csak az út a fejlődés csúcásával, a metróval. Tulajdonosa egy korszerűen tapétás igazi panellakásnak, amely jó, központi helyen van, nem úgy, mint a budai villák, ráadásul olyannyira praktikus, hogy a wc egyben fürdőszoba is. Van egy (szovjet szemmel nézve státuszszimbólum értékű) rugós, fémszíjas karórája, ráadásul – nem mellékesen – még egy fia is. Az említettek alapján egy agyamosott munkásemberről, egy példás elvtársról, egy groteszk antihősről lehetne beszélni, azonban a prózaszöveg drámaaváltozata olyan aspektusokat ad Pityu bácsinak, mely a novellához képest sokkal árnyaltabb. A drámaszöveg Pityuja kétségbeesetten keresi a magyarázatot a dolgokra és egyben a világra: van-e egy első mozgató, és ha igen, ki? Mert míg Pesten ugye, mindent (ami gép) el lehet könyvelni a szocializmus és a gazdasági dübörgés korszerű technológiájának, addig vidéken (de elsősorban a természetben) ezt nehezebb megmagyarázni: miért kezdenek egyszerre ugatni a kutyák hajnalban? Pityu karaktere az önáltatáson túl tele van szorongató kérdésekkel és dühvel: nem érti, hogy miért kell egy gyereknek olyannak lenni, mint amilyen az övé, és nem érti, hogy gondolhatják róla, hogy képes lenne őt megütni, illetve bárki ellen nevelni, nem érti, hogy miért tartja a felesége mindenért őt a hibásnak, holott nem is csinál semmit. Ennyi megoldatlan probléma mellett

nem csoda, ha alkoholista hajlamai vannak. Érdekes egyébként, hogy a feleség–anyós–gyerek hármasnak Pityuval való igazi viszonyrendszere csak a drámában kerül felszínre, ez a novellából teljes mértékben kimarad. Kiderül, hogy az anyós uszítja a lányát Pityu ellen, hogy a nő emiatt nem beszél, vagy csak veszekszik vele, ráadásul a gyerek is kerüli, mert azt mondták neki, hogy különben megveri az apja. Emellett még mindig van hiteltartozás a lakásán, amit egyedül ő fizet – ennek ugyan vége szakad, de nem önerejéből, hanem a „véletlen”/„gonosz” beavatkozásával, azzal, hogy bekövetkezik életpróbálkozásának tragédiája: meghal a fia.

Fontos hangsúlyoznom a „véletlen” cselekményalakító szerepét, ugyanis Pityu lényegében véve egyáltalán nem irányítója a sorsának, utolsó önálló döntésének a Budapestre költözése minősíthető (talán épp ezért annyira büszke rá, és kapaszkodik ebbe), azóta nem hoz döntéseket, nem ő viseli a nadrágot otthon, nem vezet – még autót sem, és még foglalkozása (művezető) is mintha valami látszatszerűséget, élethazugságot hordozna magában. Pityu életét tehát a körülmények alakítják, ez a sodródás pedig még bizonytalanabbá, idegenebbé teszi őt. Szenvedése és panaszkodása azonban süket fülekre talál, mert otthon senki nem hallgatja és érti meg – egyedül a szomszéd főorvos az, akivel néha el szoktak beszélgetni –, pedig tudjuk, hogy Pityu szívesen beszélget, örül az alkalmaknak és keresi azokat. Családtagjaival tulajdonképp el tudnak diskurálni, de csak a felszínesség szintjén, mert azok a nyugtatgatás és mentetegetés módszerével próbálják magukat kivonni Pityu szerencsétlen életéből, legalábbis a jelenlétében nem reflektálnak a vele történő eseményekre, és nem próbálnak meg segítséget nyújtani, vagy legalább ötleteket adni neki. Ugyanakkor egymás közt belátják, hogy Pityu élete romokban hever, megbeszélik élethazugsága és a Budapest-illúzió darabkáit: érzik, hogy a kolbász metaforikusan az otthonossággal egyenlő, hogy az a lakás koporsóméretű. Sejtik, hogy Pityu felesége lényegében véve már rég elhagyta a férjét. Tudják, hogy a diófa szekrény farostból van és hogy Pityu iszákos. Egyszer pedig még tovább is szövik Pityu életének egy momentumát: Janiban felmerül, hogy Pityu anyósa nem véletlenül daganatos, elvégre a szomszéd röntgenfőorvos, aki pedig könnyedén tud rákot előidézni – mármint Pityu bácsi elmondása szerint – és Pityu ugyebár jóban van a főorvossal... Nem mellékesen az, hogy a mell-/tüdőrák a röntgensugarak következménye, nem kapja azt „csak úgy” az ember, szemléletes példája Pityu megrögzött „oknyomozó” magatartásának, görcsös válaszkeresésének.

Ha mindennek oka van, akkor vajon miért hal meg Pityu bácsi fia (azon túl, hogy önhibájából)? Ez a gyerek az öntelt, tipikusan városi viselkedése mélyén ugyancsak tragédiát hordoz magában – csak hogy míg Pityu kiváltója a saját szenvedéseinek, addig a fia lényegében véve semmiről sem tehet. Tudhatjuk róla, hogy a szülei nem foglalkoznak vele, sőt valószínűleg nincsenek is túl sokat otthon (hiszen tudja, milyen franciaágyon ugrálni), vélhetőleg a vidámpark és a cirkusz tölti be számukra a gyerekekkel való törődés minden kényszerét; érdekes színpadli megoldás az, hogy Bérczes László a fiú karakterét kinőtt farmernadrágban vitte a nézők elé: a szegénység és szégyen, amit ez Pesten jelenthet, vidéken kivagyisággá alakul a melegítőnadrágok között, ugyanakkor ehhez a régi, kinőtt darabhoz való ragaszkodás jelentheti a múlthoz való ragaszkodást is pl. egy valaha volt szerető, békés családhoz (ha volt ilyen). Pityu bácsi fiában az a paradox magatartás figyelemreméltó, hogy úgy hangsúlyozza szabadságát, hogy valójában is az, hiszen lényegében véve tényleg azt csinálhat, amit akar, még a vidéki nagyanyja sem zaklatja azzal, hogy várja ebédre. Ez kicsit olyasféle habitus, mint amilyen Pityué Janival, amikor érezhetően ki akarja csikarni unokaöccséből, hogy panaszkodjon, hogy még sincsenek olyan jól meg, mint az látszik; hogy mégsem olyan rendes asszony a Marika; és hogy mégis

csak zavaró az a kutyaugatás. Pityu bácsi fia is mintha figyelmet, cáfolatot, esetleg szidalmazást várna, másfelől értelmezhető úgy is ez a magatartás, hogy a keretekhez képest a szabadság maximumát próbálja elérni, értve ezen azt, hogy egy ilyen államszisztemben a szabadság fogalma csak a szénán való ugrálással, illetve a nyaralással kapcsolatban kerülhet kontextusba.

Pityu bácsi fiának szabadságértelmezése a következő: az szabad, aki olyat is csinál, amit nem szabad – vagyis lázadni kell és szabályt szegni –, ilyesféle dolgot azonban csak akkor tehet meg az ember, ha nyaral (elvégre is ballépés lenne magunk alatt vágni a fát azzal, hogy otthon), konklúzióként megfogalmazva tehát: csak idegen környezetben lehet az ember igazán szabad. Itt merül fel a novella relativitáselmélete, hiszen a vidéki fiúk (akik nem nyaralnak), épp azért nem akarnak rosszkodni, mert otthon vannak, a pesti gyerekek viszont épp azért akar, mert ő nincs otthon, csak nyaral. A fiú, halálával relatíve nyaralni küldi apját, hiszen visszaköltözik az édesanyjához vidékre, csak hogy ez a típusú szabadság épp azért nem lehet szabadság, mert tragédiából fakad: a fiú halála értelmetlenné teszi a pesti életet, tehát maga mögött kell hagynia a fejlődő fővárost, megdöntve a lineáris fejlődésbe vetett hitét, hiszen ugyanabba a környezetbe tér vissza, amelyből elindult: se feleség, se gyerek, se lakás. A gyerek tragédiája Pityu számára kétszeres tragédia, hiszen a veszteségen túl a visszafordulást is jelenti.

Ugyancsak viszonylagosság jelenik meg Marika és Jani beszélgetésében, mely szerint mindig a legnagyobb város a főváros, és ugyanaz a ház Budapesthez közeledve többet ér, vagy abban, hogy Pityu lakásának nagyszobája csak a kishozzához képest nagy, illet-

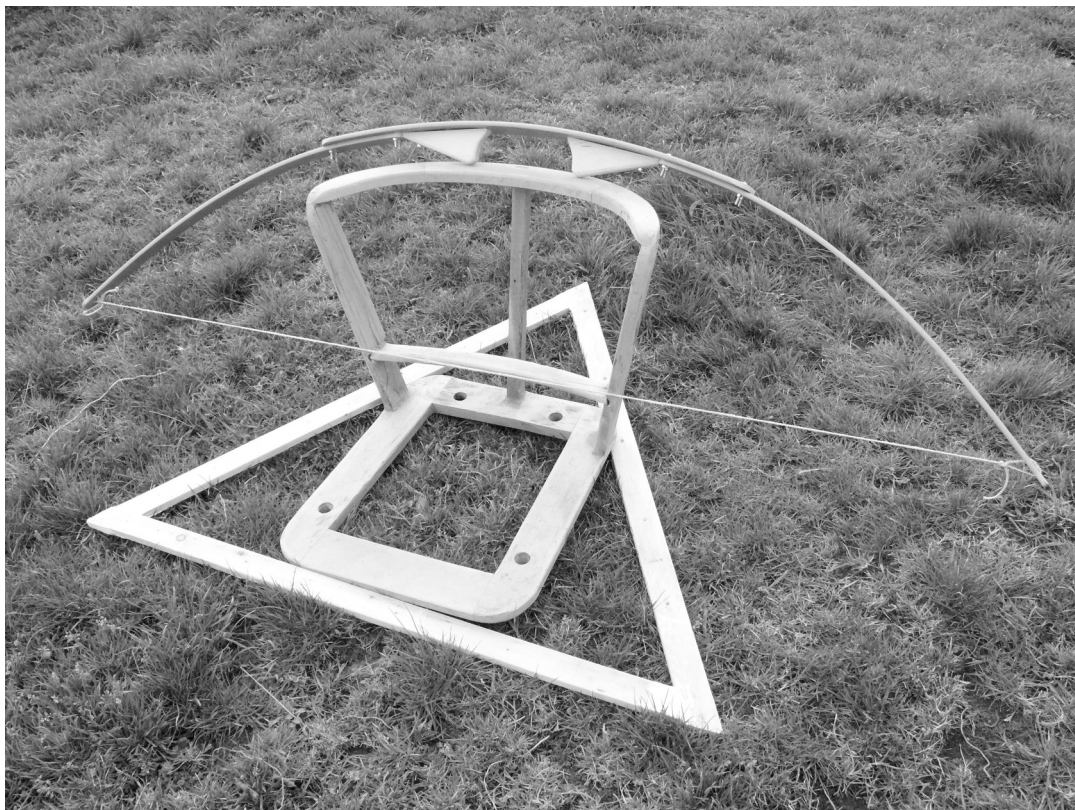
Pongrácz-installáció, Szekszárd, 2005

ve, hogy az 55 perc valóban kevés a 75-höz képest. Janiék fia is csak Pityu fiához képest vidéki, hiszen otthonosan mozog a rockzenében, ő is farmerban akar járni, Budapest csodálata mellett New Yorkért is rajong, és nem fél a mozgólépcsőtől, mint az anyja, és nem úgy látja, ahogyan Pityu bácsi beállítja. Ez egyébként, mármint Pityu metróképze, tökéletes rálátást nyújt arra, hogy Pityu (szavaival ellentétben) még mindig nem szokott meg Pesten – egész vásári forgatagnak írja le, és élük át vele rokonai a metróélményt, melyben az emberek ide-oda rohannak, egymást lökdösik és a túlélés a tét. Az, hogy a mozgólépcsőre ráugranak, hogy a mozgólépcső körbe jár, és hogy az emberek fel-le utaznak rajta (viszonylagosak a szerepek), eszünkbe juttathatja a Hídavatás haláltáncát, de akár Pokoljárás is beleláthatunk, ha azt vesszük számításba, hogy van dolog (a metró), ami a föld alá fejlődik: elvégre az ember (az élet) is ezt teszi.

Ha már a Poklot említettem, fontos adalék a szöveg, drámaszöveg segítségével való értelmezéséhez, hogy a műfaj megnevezése: ördögjáték, ugyanis nehéz Isten világban való jelenlétét magyarázni úgy, hogy „a földön meghalnak a gyerekek”, az isteni gondviselés tehát kétségbe vonódik, az Isten be nem avatkozóvá, rejtőzködővé válik (akárcsak a nagyapa, így ő szakrális konnotációt kap), ily módon adva teret az ördög játékainak. Akár Pityu bácsi fiának megkísértettségéről is lehetne beszélni akkor, amikor a helyi gyerekek bátorságát kéri számon, és unszolja őket: „Ha följöttek, akkor ti is nyaraltok, ha föl-másztok, érted, akkor ti is, ha utánam jöttök, akkor ti is azt csináljátok, amit akartok, úgyis le fog baszni a nagyfaterod, ha nem jössz föl, akkor is le fog, érted, akkor is, akkor meg

Feszített csapda, 2011

mért nem jöttök föl?” Nem csak a paradicsomi kígyó jut eszünkbe, hanem Kierkegaard is. A gyilkos vasvilla minősülhet ördögi attribútumnak, az pedig biblikus utalásnak, hogy Pityu Angyalföldön lakik, Pityu életén végigtekintve – leginkább a bukott angyalok lakótelepén.

A budapesti étellel kapcsolatos reflexiók érdekes képet festenek a fővárosról, kezdve azzal, hogy ott minden mozog, nagyon bűdös és hangos, egészen apokaliptikus. Ott mindenki beszél, ráadásul összevissza, mindenki mást hisz, és nagyon összezavarják az embereket, elkerülhetetlen hogy ne asszociáljunk ideológiafoszlányokra és a „jóléti társadalom” hazugságaira, a pártállamra történő utalás Jani következő megnyilatkozása is: *„Olyan, mintha lehallgatókészülék lenne a fal, egy nagy mikrofon.”* A röntgennek is van egyféle mögöttes, társadalomra vonatkoztatható tartalma: az átvilágítás. Milyen érdekes az is, hogy megállapítják, hogy ami korszerű, az veszélyes, egy morbid példával élve: a röntgensugarak, a technikai (előre) fejlődés sugarai, rákot generálnak Pityuék világnézetében, ez viszont azon túl, hogy indultatos, hátrafelé is halad. Pityu élete is így fordult vissza: egy halálesettel.

A történet legérdekesebb pszichológiai pillanata az, hogy Janiék fia, a Gyerek, hogyan feledkezhet meg róla, hogy egy szénásvilla van a rakás alján. Gyanúsíthatjuk-e azzal, hogy „szándékosan” nem jutott eszébe, vagy ez is az isten rejtőzködése lenne? Már a drámaszöveg elején elhangzott, hogy a gyerekektől minden kitélik, hogy ön- és közveszélyesek, de miért van ez? Eredhet-e a szülői felügyelet hiányából? Külön érdekes Pityu azon megnyilvánulása, hogy ő nem számol azzal, hogy olyan is lesz, amikor Janiék (vagy netán mindannyian?) nem lesznek, tehát nem foglalkoztatja a halál gondolata, mintha az ő világában nem lenne a dolgoknak vége, az anyósával kapcsolatban sem a halálról gondolkodik, hanem a (*Kék fény* nyomán) a gyilkosságról. És az élet vagy ördög, az, ami rádöbbenti a halál „létezésére”, azzal, hogy a saját gyereket kell eltemetnie, a folytatását – ami innentől kedve nem lesz. A színpadon, az eset után többet nem is jelenik meg Pityu, elhallgat (így nem is értesülünk megrendülésről vagy gyászról), „megsemmisül”, csak utalnak rá, hogy az anyjához költözik.

Lehet-e büntetni valakit más halálával? Minősülhet-e egyáltalán büntetésnek a fiú halála? Elvégre is Pityu az élethazugságon kívül semmilyen bünt nem követett el, semmiképp nem akkorát, hogy azt így kelljen megtorolni. Akkor lehet, hogy ez nem büntetés, hanem megoldás, hogy végre elszakadhasson attól, ami őt mind nyomasztja? Nem, ilyen megoldás nem eredhet Istentől, ez is csak az ördög játéka lehet. Az egész esetben az egyetlen „pozitívum”, öröm az ürömben, hogy a fiú nem szenvedett, *„Nem fájt neki, csak meghalt.”* Arra pedig, hogy ki tehet róla, nem tudnak a karakterek, és mi sem, választ adni. Hogy miért történnek pont úgy a dolgok, ahogy – nem tudjuk, ez magában hordozza a lét alapvető tragikusságát.

FORRÁSOK

BÉRCZES László, *A Pityu bácsi fia* (színházi felvétel), 2007.

HÁY János, *A bogycsümmölcskertész fia*, Bp., Palatinus, 2003.

Horváth Csaba egyetemi adjunktus azonos témájú szemináriuma, KRE-BTK, 2011.

<http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=579> (HÁY János, *A Pityu bácsi fia* drámaszöveg)

<http://hay.irolap.hu/hu/nagy-gabriella-ahogy-az-ordog-muzsikal>

http://www.kritikaonline.hu/kritika_06febr_cikkek_pityu.html

<http://www.litera.hu/hirek/mi-a-bogyo>

<http://www.prae.hu/prae/articles.php?aid=336>